

PAPER DETAILS

TITLE: NEHCÜ'L FERADİS'TE YER ALAN DEYİMLERDEN KÖNGÜL İLE KURULU OLANLARIN
ANLAMI VE YAPISI ÜZERİNE

AUTHORS: Özlem Arikök

PAGES: 30-42

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4050219>

NEHCÜ'L-FERÂDÎS'TE *KÖNGÜL* İLE KURULU DEYİMLERİN ANLAMI VE YAPISI ÜZERİNE*

[Araştırma Makalesi/ Research Article]

Özlem ARIKÖK**

Geliş Tarihi: 06.07.2024

Kabul Tarihi: 04.11.2024

Öz

Deyimler, en az bir kelimesi gerçek anlamından farklı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz dizileridir. Bu söz dizileri ifadeye söyleyiş güzelliği, canlılık, doyuruculuk, akıcılık, anlatım gücü kazandırır; ayrıntıya inerek, derinleştirerek ya da genişleterek anlatılabilecek konuları birkaç kelime ile etkili bir şekilde anlatma imkânı sunar. Deyimler, ulusal söz hazinemizin önemli öğelerinden biridir ve milletlerin kültürel kalıntılarını, alışkanlıklarını, törelerini, değer yargılarını, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını ortaya koyan önemli ipuçları sağlar. “Gönül”, klâsik (divan) edebiyat ve halk edebiyatı başta olmak üzere Türk edebiyatının bütün dönemlerinde kendine yer bulmuş, çok kullanılmış bir kavramdır. Orhun abidelerinden beri yaşadığı tanıklanan “gönül” kelimesine Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden biri olan Nehcü'l-Ferâdîs (NF)'te de rastlanmaktadır. Bu çalışmada Nehcü'l-Ferâdîs adlı eserde yer alan *köngül* kelimesinin yer aldığı deyimler tespit edilerek bu deyimlerin varsa Türkiye Türkçesindeki kullanımları gösterilmiş ve deyim oluşturan kelimelerin kökenleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserden tespit edilen *köngül* kelimesini içeren deyimler, anlamları bakımından, belirlenen başlıklar altında sınıflandırılmış, deyim oluşturan sözcüklerin yapı bakımından nasıl bir kuruluş oluşturduğu açıklanarak yapısal bir sınıflandırma ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Dönemi, Nehcü'l-Ferâdîs, Deyim, *Köngül*, Anlam Bilimi.

ON THE MEANING AND STRUCTURE OF IDIOMS CONSISTING OF *KÖNGÜL* IN NEHCÜ'L-FERADIS

Abstract

Idioms are stereotyped word sequences that have at least one word that is different from its real meaning and has a unique meaning. These word sequences provide the expression with beauty of expression, liveliness, saturation, fluency and expressive power; they provide the opportunity to effectively explain topics that can be explained by going into detail, deepening or expanding, with a few words. Idioms are one of the important elements of our national vocabulary and provide important clues that reveal the cultural remnants, habits, customs, value judgments, social, cultural and economic structures of nations. “Heart” is a concept that has found a place and has been used a lot in all periods of Turkish literature, especially in classical (divan) literature and folk literature. The word “heart”, which has been witnessed since the Orkhon Monuments, is also encountered in Nehcü'l-Ferâdîs (NF), one of the works of the Khwarezm Turkish period. In this study, idioms containing the word *köngül* in the work named Nehcü'l-Ferâdîs were determined, their usage in Turkish, if any, was shown and information was given about the origins of the words that make up the idiom. The idioms containing the word *köngül* determined from the work were classified under the determined headings in terms of their meanings, and

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Esra KILINÇ danışmanlığında Haziran 2023 tarihinde tamamladığımız “Nehcü'l-Ferâdîs'te Deyimler” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Sezai Karakoç Anadolu Lisesi, Ankara, e-posta: ugniyye@yahoo.com

Orcid: 0009-0009-8420-023X

a structural classification was presented by explaining how the words that make up the idiom are structured.

Keywords: Khwarezmian Turkish Period, Nehcü'l-Ferâdîs, Idiom, Könğül, Semantics.

Giriş

Anlatıma söyleyiş güzelliği, anlatım gücü, özlülük, etkileyicilik ve renk katan deyimler; nesilden nesile devredilen, toplumun mazisi, kültürel kalıntıları, milletçe benimsenmiş davranış kalıpları, kültürel ve ekonomik yapıları gibi konularda bilgi sunan, toplumun geleneksel zenginliğini başarılı bir şekilde yansıtan mecazi ifadelerden oluşur. Deyimler ile ilgili uzmanlar tarafından çok sayıda ve birbirinden farklı tanım yapılmıştır. Yapılan tanımlara bakıldığında, genel görüş, birden fazla kelimenin bir araya gelerek deyim oluşturduğu ve bu kelimelerden en az birinin gerçek anlamının dışında kullanılması gerektiği yönündedir.

Deyimler, karmaşık konuları kısa ve etkili bir şekilde ifade etme imkânı tanır. Bu durum dildeki “en az çaba ilkesi” ile açıklanabilir. “Dil ekonomisi, dilde tutumluluk” adları ile de bilinen Zipf yasasına göre sözü dolaylamadan güzel ve etkili biçimde söylemek, konuşma sırasında gereksiz ifadelerden, tekrarlardan uzak durmak gerekmektedir (Demirci, 2021: 103).

Toplamlar, kendilerinden önceki kuşaktan öğrendikleri ulusal geçmişlerine ait her türlü kültürel hazineyi yeni kuşaklara aktarma işini dilin taşıyıcılık yönü yardımı ile gerçekleştirirler. Deyimler bu yol ile geçmişten günümüze taşınan kültürel zenginliklerden biridir. Türk kültürünün zenginliğinin bir göstergesi olan deyimler, kuşaktan kuşağa kültürel aktarım yapmaları yönüyle bu zenginliği yüzyıllar öncesinden günümüze taşımıştır.

Deyimler, sabit hâle gelmiş ifadelerdir. Deyimi meydana getiren kelimelerin sırası genellikle değiştirilmez. Deyim, birden fazla kelime veya kelime grubunun oluşturduğu ya bir cümle ya da bir söz öbeğidir. Deyimler, en az iki sözcükten meydana gelmelidir. Deyimlerin oluşumunda kelimelerden en az birinin gerçek anlamlarının dışında başka bir anlam ifade etmeleri gerekmektedir. Deyimler, çekime girebilir, bununla birlikte, genellikle yalın hâlde master biçiminde kalıplaşma özelliği taşırlar. Aynı zamanda kurallı bir cümle olarak kullanılabildikleri gibi söz öbeği şeklinde de yer alabilirler (Parlatır, 2007: 2).

Söz öbekleri biçiminde kurulu deyimler: sıfat tamlaması ile oluşanlar (*alçaq könğül*), belirtisiz isim tamlaması ile oluşanlar (*öz adaki birle kelmek*), belirtili isim tamlaması ile oluşanlar (*cânımınîğ sürûrı*) ve isnat grubu ile oluşanlar (ağzı açık) olarak sınıflandırılmıştır (Tokay, 2019: 494).

Türkçenin yazıtlar dönemindeki atasözleri ve deyimler, bağımsız araştırmalar yapılacak kadar çok olmasa da Uygurca döneminden itibaren hem metin sayısındaki artış hem de Türklerin içinde bulundukları kültürel çevrelerdeki değişimler, metinlerin içerik özelliklerinin farklılaşmasına ve atasözleri ile deyimlerin üslup unsuru olarak daha sık kullanılmasına neden olmuştur (Tokay, 2019: 15).

Harezmi bölgesinde XI.-XII. yüzyıllarda Karahanlı Türkçesi temelinde Oğuz Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinin birleşip kaynaşmasıyla oluşan Türkçeye Harezmi Altın Ordu Türkçesi ya da Harezmi Türkçesi denir (Türk vd., 2019: 3). Harezmi Türkçesine dair yapılan araştırmalar incelendiğinde, anlambilim çalışmalarının yetersiz olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemin atasözü ve deyim açısından, araştırmacıların yoğun ilgi gösterdiği bir dönem olmadığı aşîkârdır (Tokay, 2019: 18).

Nehcü'l-Ferâdîs; Harezmi Türkçesi özelliklerini yansıtan, dinsel, öğretici nitelikte, düz yazı ile kaleme alınmış bir eserdir. Eserin yazarı, eseri kaleme alırken sanatsal bir amaç

gütmemiş, sade bir dil tercih etmiş ve dinî konuları ele alırken eseri ilgi uyandıran hikâyelerle zenginleştirmiştir.

On “fasl” (alt başlık) içeren ve dört “bâb” (bölüm) halinde düzenlenmiş olan bu eser, dinî edebiyatın bir türü olan Kırk Hadis kategorisine aittir. Nehcü'l-Ferâdîs'in müellifi olarak çoğunlukla Kerderli Mahmut b. Ali gösterilmiştir. Kerderli Mahmut, ilk bölümde Hz. Peygamber (s.a.v)'in erdemlerini aktarmıştır. Eserin ikinci bölümünde, Hulefâ-yı Râşidîn, ehlibeyit ve dört imamın erdemlerini dile getirmiştir. Üçüncü bölümde, Allah'a yakınlaştıran amelleri açıklamıştır. Dördüncü bölümde ise Allah (cc)'tan uzaklaştıran olumsuz davranışları açıklamıştır. Son derece sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış olan bu eser, dinî değeri açısından geniş bir ün kazanmıştır (Sağol, 1993).

Eserin dil özellikleri, onun Altın Ordu Devleti'nin doğu bölgesinde yazılmış olduğunu gösterir. Yazılış tarihinin ise Mercanî (1358) ve Yeni Cami (1360) nüshalarında belirtilen nüshalarının çoğaltılmasından daha önceki bir döneme ait olduğu değerlendirilmektedir (Türk vd., 2019: 7).

“Gönül, yürek, kalp, dil” bunlar anlamsal benzerlik taşıyan kelimelerdir. Türk dilinin en eski ürünü olan Orhun Yazıtları'ndan (Kültigin ve Tonyukuk Kitabelerinde *könğülte*, *könğülteki*, *könğülünçe*) beri tanıkladığımız “Gönül” kelimesi, Türkçenin zengin kelime hazinesi içinde değerli bir konuma sahiptir. “Arzu, istek, dilek” gibi soyut anlamların ifadesinde kullanılan bu kelime, eski Türkçe metinlerde aynı zamanda “akıl ve anlayış” kavramlarını da ifade eder. Uygur metinlerinde *könğülker*- “düşünmek”, *könğüllüg* “akıllı”, *könğülsüz* “akılsız” anlamlarını ifade edecek biçimde tanıklanmıştır.

Bu çalışmada, John Eckmann'ın Nehcü'l-Ferâdîs transkripsiyonuna yer veren Tezcan ve Zülfikar'ın (2014) kitabı esas alınmıştır. Çalışmada 14. yüzyıl edebi eseri Nehcü'l-Ferâdîs'te bulunan *könğül* konulu deyimleri belirlemek, belirlenen bu deyimlerin yüzyıllar sonrasında Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam edip etmediğini incelemek ve tespit edilen deyimlerin anlamsal ve yapısal sınıflandırmasını oluşturmak amaçlanmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda Harezmi Türkçesi dönemine ait Nehcü'l-Ferâdîs adlı eserde yer verilen *könğül* kelimesi ile kurulu 25 adet deyim tespit edildi. Bu deyimlerin varsa Türkiye Türkçesindeki kullanımları gösterildi ve deymi oluşturan kelimelerin kökenleri hakkında bilgi verildi. Deyimler, anlamları bakımından belirlenen başlıklar altında sınıflandırıldı. Deyimi oluşturan sözcüklerin yapı bakımından nasıl bir kuruluş oluşturduğu açıklandı ve anlamsal ve yapısal bir sınıflandırma oluşturuldu.

1. *Könğül* ile Kurulu Olan Deyimlerin Anlam ve Yapısı

Clauson, *könğül* kelimesinin, orijinalinde farklı yan anlamlar içeren üretilmiş kelime olduğunu ve bu yan anlamların “akıl ve düşünceyi” gösterdiğini belirtir (Clauson, 1972: 731). “Gönül” kelimesi, “sevgi, arzu, düşünce, anma, hatıra gibi kalpte oluşan duyguların kaynağı” anlamlarının yanı sıra mecaz olarak “istek, arzu” anlamlarında da kullanılmaktadır (TS, 2005: 777).

Nehcü'l-Ferâdîs adlı eserde yer alan *könğül* kelimesinin geçtiği 25 adet deyim 5 tanesi akıl, düşünce; 20 tanesi ise kalp, mutluluk, duygu vb. soyut anlamlarını ifade etmektedir. Buna göre:

1.1. Akıl, Düşünce Anlamını İfade Ederek Kullanılan Deyimler

könğülünğde keç- (<T. + T.) Aklından, içinden geçmek; zihinde tasarlamak, düşünmek.

Men saŋga Taŋgrını ŧeft' qılur-men kim sen rāst aygıl, qačan kim bizlerni körmişde könğülünğde keçti_mü kim Peyğambar' as qatında olturğanlar cümlesidin men yaŋşıraq turur-men Haq te'āl'ā ħazratında? (NF, 260/ 33)

“Eğer doğru söylersen ben sana Allah'ı (cc) şefaatçi kılarım. Bizi gördüğünde senin aklından (içinden), “Cenabıhak katında Hz. Peygamber'in (sav) yanında oturanların hepsinden daha iyi benim.” düşüncesi geçti mi?”

Dilimize ait ilk yazılı kaynaklar içerisinde yer aldığı tanıklanan *könğül* kelimesi; Eski Türkçede “kalp, gönül, iç; akıl, fikir, şuur, anlayış” anlamlarında kullanılmıştır. Nehcü'l-Ferâdis adlı metinden alınan yukarıdaki örneklerde *könğül* (gönül) “akıl” anlamı ile kullanılmıştır. Keç- (g-) fiili ise yine Eski Türkçe Dönemi'nden beri görülen “bir şeyin üzerinden, içinden geçmek, aşmak, vazgeçmek vs” anlamlarında kullanılan bir kelimedir.

Könğlünğde keç- deyimini “akıldan geçmek” yani “düşünmek, zihninde tasarlamak” anlamını ifade etmektedir. Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan deyimlerden olan aklından geçmek “düşünmek, fikir aklında değilken aklına gelmesi”; *aklından geçirmek* “bir şeyi yapmayı tasarlamak, içten içe planlamak anlamlarında kullanılmaya devam etmektedir.

Könğül kelimesi anlam bakımından zamanla daralmaya uğrayarak sadece “duyguların kaynağı, yürek, kalp” anlamlarında kullanılır olmuştur.

könğülke tüş- (<T. + T.) Gönüle düşmek, akla gelmek.

Ömerning gayratı, künilemeki könğlümke tüşti erse kirmedim. (NF, 48/ 17)

“Ömer'in gayreti, kıskanması aklıma geldiğinde girmedim.”

Nehcü'l Ferâdis'ten alınan yukarıdaki örneklerde *könğül* “akıl, anlayış, şuur” anlamı ile kullanılmıştır. *Tüş-*(d-) fiili genel anlamda “yer çekiminin de etkisi ile yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen hareketin istemsiz biçimi”dir. Burada *tüş-* fiili gerçek anlamından uzaklaşarak deyimleşme sürecine girmiştir. “Aklına düşmek” veya “akla gelmek” deyimini, Türkiye Türkçesinde “hatırlamak” ve “aklında fikir oluşmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Aksoy, 2020: 553, 554).

könğlinge keç- (<T. + T.) Aklından geçmek, düşünmek.

Men Peyğāmbardın küçlügrek men tēp könğlinge keçti. (NF, 37/ 13)

“Ben, Peygamber 'as'den daha kuvvetliyim, diye aklından geçirdi.”

Könğül kelimesi bu deyimde “akıl, idrak, bilinç” anlamlarını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Deyim, “aklından geçmek, aklından geçirmek” gibi anlamları karşılamaktadır. *Könğlinge keç-* “(gönlüne geçmek)” deyimini, Türkiye Türkçesinde “gönlüne gir-” şeklinde kullanılarak “kalbine girmek, kalbinde yer edinmek, sevgi ve ilgisini kazanmak” anlamına gelmektedir ve “akıl, bilinç” anlamından uzaklaşmış, “sevgi, istek, duyguların kaynağı” gibi anlamları ifade ederek, küçük fonetik farklılıklarla kullanılmaya devam etmektedir (TS, 2005: 778).

könğli bar- (<T. + T.) Akli kaymak, akli (oraya) gitmek.

Êkin rek'atda yana könğli ol terske bardı. (NF, 170/ 35)

“İkinci rekâta kalbi yine hayvan gübresine takıldı.”

Könğül “akıl, düşünme, anlama ve kavrama gücü” anlamı ile kullanılmıştır. Bar- “ulaşmak, ölmek, varmak vb.” olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki örnekte “namaz kılarak aklına başka şeyler gelmesi ve dikkatinin dağılması, *könğli bar-* deyimini ile anlatılmıştır. Türkiye Türkçesinde “gönlü var-” deyimini kullanılmazken, “gönlünden geçir-” (geçmek) deyimini yakın anlam vermekte ve “bir şeyi düşünmek ya da olmasını dilemek veya bir şeyi yapmayı istemek” olarak Türkiye Türkçesinde yer almaya devam etmektedir.

könğöldin keç- (<T. + T.) İçinden (aklından) geçmek, bir şeyin olmasını dilemek.

Taqı oğlanlarımgâ bu keltürgenim miqdârınça qoydum tedi taqı köñglinde keçer erdi kim... (NF, 69/ 34)

“Ve çocuklarıma bu getirdiğim kadarını bıraktım, dedi ve gönlünden geçirdi ki...”

Köñgüldin keç- deymi metinden alınan yukarıdaki örnekte hem “düşünce, anlayış” hem “gönül, anı, lisan” manasında “düşünmek, istemek, talep etmek” gibi anlamları ifâde etmiştir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde *gönlünden geçir-* (*geçmek*) deymi korunmakta olup “bir olayın gerçekleşmesini ya da bir şey yapmayı arzulamak, düşünmek.” anlamını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır (TS, 2005: 778). Ek olarak “aklından geçmek” (*geçir*) deymi, “düşünmek, bir şeyi yapmayı planlamak” anlamında Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır (TS, 2005: 51).

1.2. Duygu, Kalp Anlamını İfade Ederek Kullanılanlar

köñgli hoş bol- (<T. + Fa. + T.) Mutlu olmak, içinde bulunulan durumu beğenmek.

Menim ehl-i beytimdin avval mañga satğaşğaysen tedi erse, köñglim hoş boldı (NF, 109/ 30)

“Ehli beytimden bana ilk sen kavuşacaksın dediğinde gönlüm rahatladı.”

Köñgöl kelimesi sahiplik eki ile hoş bol- (hoş ol-) kalıplaşmış birleşik fiili ile deyimleşme sürecine girmiştir. *Hoş* kelimesi Farsça kökenli bir kelimedir. “Beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren” anlamlarında; *hoş bol-* ise “nazik davranmak, hoş davranmak” olarak kullanımdadır (Ünlü, 2012b: 234). *Köñgli hoş bol-* deymi ise “hoşnutluk, durumundan hoşnut ve mutlu olmak saadetli, uygun” anlamlarını belirtmektedir. Deyim, Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

köñgli qatıg bol- (<T. + T. + T.) Merhametsiz, acımasız duruma gelmek, kalbi güçlenmek.

Ol ma'nîdin ötrü kim âdemî ta'âmını toya yîse, teni ağır bolur, köñgli qatıg bolur. (NF, 137/ 8)

“Bu nedenle bir kişi doyuncaya kadar yemek yediğinde, bedeni ağırlaşır, kalbi katılaşıp ve merhametini kaybeder.”

Ey Bâr Hüdâyâ, âriflar köñgli seniñg hazratıñgda inğen qatıg boldı. (NF, 138/ 2)

“Ya Rabbi, ariflerin kalpleri senin huzurunda iyice güçlendi.”

Katıg; dayanıklı, kuvvetli vb. (Clauson, 1972: 597) anlamlarının yanı sıra “katı, gergin, zor, güçlü, hayli, meşakkat, dayanıklı bir şekilde (krş. katı) anlamlarını belirtmektedir (Ünlü, 2012b: 295). Mecaz anlamda “acıma duygusu taşımayan; hoşgörüsü ve merhameti olmayan” anlamında kullanılır. *Katıg köñgöl* “merhametsiz, sert, acıması olmayan gönlü” ifade etmektedir. Gönlü katı (*Köñgli katkı*) kelime grubu da “merhametsiz, acıması olmayan” anlamındadır. *Katıg/ katag* köñgöl ek olarak “Kesin görüş, sağlam fikir, kararlı yaklaşım” manasındadır. *Avı süzük köngüli katıg* ise “Sözü doğru, fikirlerinde sağlam” anlamında yer verilmiştir (Şen, 2022: 118).

Nehcü'l Ferâdis'ten alınan ilk örnekte İmam Şâfi'î, on altı yıl gibi uzun bir süreden beri doyana kadar yemek yemediğini belirtmiş ve “doyana kadar yemek yiyen insanın teninin ağırlaştığını, kalbinin katılaştığını, zekiliğinin kaybolduğunu, uykusunun çok geldiğini ve ibadet etmekte tembelleştğini” bunun (fazla yemek yememesinin) sebebi olarak göstermiştir.

İmam Şâfi'î ise; Allah'a dua ederken, derin bilgiye sahip olan Hak âşığı arif insanların gönlünün Allah'ın huzurunda, ona kavuşma isteğiyle büyük bir keder içinde olduğunu ve derin yaralar aldığını; Allah'a iman etmekten ve kesin bir biçimde onun yolunda ilerlemekten kalplerinin güçlendiğini dile getirmektedir.

könğli üçün (<T. + T.) (Birinin) gönlü incinmesin diye, onun hatırına.

Eger meni sewer ersenğiz, kerek kim benim könğlüm üçün bu şanamğa secde qılsañız, tēp derhōst qıldı erse, şanamqa taqı secde qıldılar. (NF, 255/ 1-2)

“Beni seviyorsanız, benim hatırım için bu puta secde edin” dediğinde onlar da puta secde ettiler.”

Könğül “gönül”; Nehcü'l Ferâdis'ten seçilen örneklerde “hatır” anlamında kullanılmıştır. Üçün/için ilgeci ise “amacıyla, maksadıyla” anlamlarında kullanılmıştır. Metinde *könğlüm üçün* ya da *könğli üçün* olarak yer alan deyimler: “gönlüm/gönlü hoş olsun diye, hatırım/hatırı kırılmasın, mutlu olayım/olsun diye” anlamlarını ifade edecek şekilde kullanımı deyim oluşturmuştur. Bugünkü Türkiye Türkçesinde “hatır” kelimesi “gönül” yerine kullanılır olmuş ve *hatırı için* deyim anlamı “gerektiğinden değil, birisini hoşnut etmek amacıyla” (Aksoy, 2020: 846); “sevdiği ve saydığı için” anlamları ile süre gelmektedir (Parlatır, 2007: 451).

könğülke kir- (<T. + T.) (Bir kimsenin) Gönülde yer almak, sevgisini kazanmak.

Üküş mal kelse, hēç ol mālınñ maħabbatı könğlinge kirmes erdi. (NF, 143/ 30)

“Ne kadar çok mal gelse de gelen malın sevgisi kalbinde yer almazdı.”

Gönüle girmek deyimini, Nehcü'l Ferâdis'ten alınan yukarıdaki bölümlerde “sevgi ve ilgisini kazanmak” anlamları ile kullanılmıştır. Deyim, bazı fonetik farklılıklarla fakat aynı anlamı ile Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam etmektedir. Tasavvufi geleneğin önemli isimlerinden Yunus Emre'nin de birçok dörtlüğünde gönül mefhumuna rastlanmaktadır. Ona göre de “bir gönle girmek veya gönül yapmak (bir kişiyi memnun etmek, sevindirmek) hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğun ve huzurun kaynağıdır.”

könğlinge (endişe) kir- (<T. + T.) Tasalanmak, endişelenmek.

Hāşlarnıñ hāşlarnıñ rūzası könğlinge Haqdın öñgin neerselerniñ endişesi kirmek birle bozlur. (NF, 182/ 36)

“Seçkin kişilerin daha yüksek mertebedeki orucu da, kalpte Allah'tan başka şeylerin endişesini taşımakla geçersiz hale gelir.”

Gönle (endişe) kaygı duygusu girmesi, “kalbine Allah kaygısı dışında, dünyevi maddeler veya eşyaya sahip olma gibi kaygıların yerleşmesi” şeklinde ifade edilmiştir. Soyut da olsa bir kavramın gönle (kalbe) girmesi ifadesinde istiare yapılarak mecazi anlatım tercih edilmiştir. *Könğlinge kir-* (gönlüne girmek) Türkiye Türkçesinde *gönlüne gir-* halinde “kalbine yer etmek, beğeni ve alakasını elde etmek” olarak yer almaktadır (TS, 2005: 778).

könğlini qarart- (<T. + T.) İnancını kaybetmek, yüreğini karartmak,

Ol Tanğrı te'āl'ā kim ol müğnuñg könğlini qarartıp bēliñge zunnār bağladı. (NF, 226/ 5)

“O Allah ki ateşe tapanın gönlünü karartıp beline kemer sardı.”

“Rengini karartmak, esmer hale döndürmek, karanlık bir duruma sokmak” olarak kabul edilen “karart-” *könğül* kelimesi ile yerleşik bir hale gelerek “kalbin kötüleşmesi, gönlün olumsuz duygularla dolması; küfür ve başkaldırma, imanı etmeme” anlamı ile deyimleşmiştir. *Gönlü karar-* deyimini “dünyevi keyiflere isteğinin olmaması, hiçbir şeyden almamaya başlamak” (Aksoy, 2020: 800); *gönlünü karart-* deyimini “hayattan sıkılma hissinin ortaya çıkması, hayat sevgisinin azalması” anlamı ile günümüz Türkiye Türkçesinde yer almaktadır (Parlatır, 2007: 398).

könğli hasta u bezmān bol- (<T. + Fa. + Fa. + T.) Üzülme, içine dokunmak.

Bu hâlnı mundağ kördüm erse, köñglüm hasta u bezmân boldı. (NF, 123/ 21-22)

“Bu durumunu görünce kalbim kırıldı, içimde bir gariplik oluştu.”

Hasta u bezmân, hastalık nedeniyle rahatsız ve bıkkın anlamındadır. Kelime, bol-/ol-yardımcı fiili ile yerleşik bir hale gelerek “hastalık nedeniyle rahatsız, yorulmuş, bıkmış” olmayı belirtmektedir. Kalbin hasta ve usanmış olması; gönül yorgunluğunu ve kişinin kederlendiğini ifade etmektedir.

Geçmişten günümüze birçok deyim ve atasözünde kendine yer bulan “gönül” ün sahibi Tanrı’dır. Gönül Allah’ın evidir. Onu kıran kimse Yunus Emre’nin de ifade ettiği gibi iki cihanda da mutsuz olur. Deyim, eski Türkçede kullanılan biçimi ile Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. Türkiye Türkçesinde *gönlü kırıl-* deyimini “kederlenmek, kalbi kırılmak, hayıflanmak” (Parlatır, 2007: 397); *gönlüne dokun-* ise “moral bozukluğu yaşamak, sıkıntı hissetmek” anlamlarında yer almaktadır (Parlatır, 2007: 398).

köñgli tile- (<T. + T.) (Bir şeyi) istemek, arzulamak, gönlü dilemek.

Yâ Resûlallâhi, köñglüm andağ tileyür kim sizin birle gazâtqa barsam, kâfirler birle uruşsam... (NF, 200/ 26-27)

“Ey Allah’ın resulü! Kalbim şunu arzuluyor ki, sizinle birlikte cihada çıkıp kâfirlerle cenk etsem...”

Tile- /dile- fiili “birinden talep etmek, istemek, istek duymak” (TS, 2005: 529) anlamlarını verir. *Gönlü iste-* ise “bir şeye heves duymak, şiddetle dilemek” manasındadır ve gönül, insansı özellikler kazandırılmıştır. *Gönlü iste-* Türkiye Türkçesinde “dilemek, gönülden arzulamak” manalarında kullanılmaktadır.

köñgölde karar qıl- (<T. + Ar. + T.) Kalbinde yer edinmek, kalbine ulaşmak.

Yâ Resûlallâhi, siz bu sözlerni eşittingiz taqı bu sözler köñglüngüzde karar qıldı. (NF, 290/ 16-17)

“Ey Allah resulü! Bu sözleri duydunuz ve duyduklarınız içinizde yer etti.”

Metinden seçilen örnekte gönül (köñül) “-de” ve “-da” ekleri ile kullanılarak, karar/ karar kıl- birleşik fiili ile yerleşik bir hale gelmiştir. *Karar qıl-* “bir şey yapmadan beklemek, karar kılmak, karara varmak” (Ünlü, 2012a: 289); “dönüp dolaşıp aynı şeyin üstünde durmak” anlamlarında kullanılırken *köñgöl* kelimesi ile birlikte kullanılarak “kişinin kalbinde yer edinmek, yaşanan olaylar sonrasında yüreğinde şüphe oluşması” durumunu ifade etmektedir. Gerçekten de Nehcü’l Feradis’t e Hz. Peygamber’in eşi Hz. Ayşe, kendisi hakkında halk arasında yayılan kötü söylentilere. Hz. Peygamber’in tereddütle bakması nedeniyle kendisine bu sözleri dile getirmiştir.

köñglünge qorquğ kir- (<T. + T. + T.) İçine korku hissinin dolması, dehşete kapılmak.

Kördüm erse, köñglümke yana qorquğ kirdi. (NF, 7/ 3)

“Onu görünce kalbime yeniden bir korku doldu.”

Korku, risk ve tehdit karşısında hissedilen endişe ya da keder duygusu olup, kişiyi çaresiz bırakır. Nehcü’l Ferâdis içerisinde bu duyguya bazı kısımlarda; Allah, cehennem korkusu veya ölüm olarak yer verildiği görülür. Korku duygusunun kalbi kaplaması, kalbine girmesi ifadesi ile korku duygusuna, mecazi anlam kazandırılmıştır. Âl-i İmrân suresi 151. ayette de “Biz inkârcıların kalplerine korku salacağız.” ifadesinde *köñglünge qorquğ kir-* deyimini ile anlamsal bir benzerlik görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde *korkuya kapıl-* ; “kaygılanmak, korku duymak ve korku hissetmek” (Parlatır, 2007: 590); *korku düş-* ise “tedirgin olmak, korku duymak” anlamları ile kullanılmaktadır (Parlatır, 2007: 589).

könğlünğde keçür- (<T. + T.) Kalbinden, içinden geçirme; bir şeyi yapmayı düşünmek.

Yâ Resûlallâhi, râst aytur- sen, mununğ teg söz könğlimde keçti, tedi. (NF, 260/ 36)

“Ey Allah resulü! Haklısın, böyle bir düşünce aklımdan geçti.” diye söyledi.”

Keçür-/ geçir- kelimesi; “bir şeyi başka yere aktarmak, başka bir şey içinden geçmek vb.” anlamlarına sahiptir. *Könğül* “gönül” kelimesi, sırasıyla sahiplik eki ve bulunma durumu eki alarak keçür- ile birlikte kullanılarak deyimleşmiştir. *Könğül* ve keçür- kelimeleri birlikte kullanımı yerleşik hale gelmiş ve “kalbinden geçirmek, yapmayı düşünme” anlamlarıyla kullanılmaya başlamıştır. *Gönlünden geçirmek (geçmek) deyimi* “1) olmasını veya yapmayı dilemek, 2) değerlendirmek, kafa yormak”; *içinden geçirmek* deyimi ise “yapmayı düşünmek” anlamları ile Türkiye Türkçesinde yer almaktadır (Aksoy, 2020: 800).

könğül közini aç- (<T. + T. + T.) Kalbini açmak, kalp gözünü açmak.

Ol qulğa şerî'at aḥkāmını bildürür taqı ol qulnı faqih qılır könğliniñ közini açar. (NF, 128/ 2)

“O kuluna İslam hukukunu öğretir ve onu fıkıhçı haline getirir, kalp gözünü açar.” (Aktan, 2017: 133)

Gönül (*könğül*) sözcüğü, gözü sözcüğü ile ad tamlaması meydana getirmiştir. Göz, göz organını ifade etmekte ve “Gönül gözü” ad tamlaması aç- fiili ile yerleşik hale gelerek mecazi anlam yaratılmıştır. *Könğül közi* (gönül gözü), sezgileri temel alan bir ele alış üzerine inşa edilmiştir. *Könğül közi birle bakıp tengledim* “Gönül gözü ile inceleyip, kıymetlendirdim” ifadesinde görüldüğü üzere olay veya durumun sezgileri temel alarak değerlendirilmesi konu edilmiştir (Şen, 2022: 134).

Gönül gözü açık ol- anlatımının tanrısal bir yönü bulunmaktadır. Gönül gözü anlatımı Hz. Mevlana'da *İlmek ilmek cana dokudum da seni, gönül gözüme hayranlık düştü* mısralarında yer verilmiştir. Gönül gözünün açık olması “sezgisi kuvvetli olmak, ruhsal olarak farkındalığı yüksek olmak, ruhsal dünyayı kavramak, manevi boyutları idrak etmek” anlamları ile kullanılır.

könğöldin çıkar- (<T. + T.) (Artık) İlgilenmemek, sevgisini sürdürmemek.

Taqı bizlerke boy bérinğ duşmanlıqnı könğöldin çıkarınğ. (NF, 80/ 21)

“Bize itaat edin, düşmanlıkla artık ilgilenmeyin.”

Könğül kelimesi -din ayrılma eki alıp, çıkar- fiili ile yerleşik hale gelerek deyim meydana getirmiştir. Nehcü'l Ferâdis'teki bu kullanımda “gönülden çıkarmak” deyimi “göz ardı etmek, düşmanlığı göz ardı etmek, kin beslememek” anlamları ile kullanılmıştır. “Aklınızda kin ve nefret barındırmayın” olarak değerlendirildiğinde sözcüğün “akıl” anlamı dikkat çekmektedir.

könğülke orna- (<T. + T.) Kalbinde yer bulmak, gönle yerleşmek.

Men qorqtum kim dünyā mañğa meyl qılıp dünyā maḥabbeti könğlümke ornap Haq te'âlâ ḥazratındın yıraq bolmağayın. (NF, 72/ 41)

“Dünya bana yönelip dünya sevgisi kalbimde yer edindiğinde, Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan uzak kalmayayım, diye korktum.”

Gönül kelimesinin Türkçenin kelime dağarcığında hususi bir alanı vardır ve “yürek, kalp, duyguların kaynağı” vb. soyut kavramların anlatımında kullanılmıştır. Deyimde geçen orna-

fiili orun (ET. mevki, yer) kelimesinin -a isimden fiil yapma ekini alması ile oluşmuş ve “yerleşmek” anlamında kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1997: 133). Kelimelerin kalıplaşması ile “gönülde kendine yer bulmak, arzu etmek, dilemek” anlamını taşıyan bir deyim oluşmuştur. Nehcü’l Ferâdis’ten alınan örnek cümlede “dünyaya ait geçici, maddi güzelliklerin istenmesi, dünya sevgisinin gönle yerleşmesi” anlamı dile getirilmektedir. *Gönlüne gir-* deymi “gönlüne/kalbine girmek” (TS, 2005: 778); *yer et-* deymi de “işaret bırakmak, belirtiler oluşturmak ya da tam olarak yerleşmek manalarında günümüz Türkiye Türkçesinde yer almaktadır.

köngülke sığma- (<T. + T.) Gönülde başka birine duyulacak sevgi için yer olmaması.

Hêç öngin kimerseniñ maħabbatı könglümke sıgmaz. (NF, 67/ 10)

“Hiçbir kimsenin sevgisi kalbimde yer etmez.”

Sığ- “bir yere eksiksiz bir şekilde dahil olmak, bir yerin içinden ilerlemek” manalarına sahip fiildir. *Gönle sığ-* deymi somut hale getirme yöntemiyle “kalbinde yer edinmek, kabul edilmek, desteklenmek”; *gönle sığma-* ise “gönlünün başka şeylerle (sevgilerle) dolu olması nedeniyle içinde başka bir sevgiye yer olmaması” manasındadır. Burada “gönül” bir şeyler ile doldurulabilen nesne gibi ele alınmış ve kapalı benzetme yapılmıştır. *Sığ-* kelimesi “(bir şeye) sığmak, (bir yere) uygun gelmek” manasındadır. Kelime Uygur Türkçesinde görülmektedir “(I) yeri olmak, (II) yakışmak, uymak” (Arslan Erol, 2018: 690). Türkiye Türkçesinde *gönle sığ-* deyim olarak sözlüklerde kendine yer bulmamıştır.

köngülü hasta bol- (<T. + Fa. + T.) Gönlü incinmek, üzülmek.

Peyğambar‘ as qaçan kim ğazâtqa çıkar bolsa erdi, hatunlaridin birini ihtiyâr qılıp çıqarmaz erdi kim köngülleri hasta bolmasun, tép. (NF, 288/ 22)

“Hz. Peygamber (s.a.v) savaşa gitse, gönüllerinin incinmemesi için kadınlarından birini seçmezdi.”

Hasta kelimesi, “esenliği yerinde olmayan, sağlığı bozuk olan, rahatsız” anlamlarını ifâde eden Farsça bir kelimedir (TS, 2005: 853). Kelime, bol-/ol- yardımcı fiil ile birlikte “rahatsızlanmak, hasta olmak” anlayışını dile getirmiştir. Fakat metinde geçen hastalık fiziki bir hastalık değil, gönlün hastalanmasıdır. Gerçek anlamı dışında “gönül incinmesi, kırılma” iletmektedir. Tanrı gönle büyük önem verir. Gönlü yıkan her iki dünyada da mutluluğu bulamaz. Yunus Emre, “Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil / Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil” şiir mısraları ile gönlün Allah katındaki değerini göstermiştir. Türkiye Türkçesinde *gönlü kırıl-* deymi “kırılmak, kederlenmek, yerinmek” manalarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2007: 397).

(könglinge) ârâmluq êndür- (<Fa. + T.) Gönül rahatlığı, istikrar sağlamak.

Haq te‘âlâ Abū Bekr könglinge ârâmluq êndürdi. (NF, 15/ 32)

“Cenâb-ı Hak, Ebu Bekir’in kalbine gönül rahatlığı verdi.”

Ârâmluk sözcüğü “konfor, selamet (Ünlü, 2012a: 48) anlamlarında kullanılır. Ên-/in- eylemi ise “yüksek konumdan aşağıya inmek” manasındadır. Bu kullanımda in- sözcüğü istiare özelliği kazanmış, *ârâmlık indir-* ise “selamet, istikrar sağlamak” manalarını vermiştir. Rahat ve huzurun gönle yukarıdan inmesi, huzurun yukarıdan, yaratıcıdan gelebileceği yorumu ile Allah inancını belirtmektedir. Deyim, *(könglinge) ârâmluq êndür-* yapısında Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ancak belirttiği mana bakımından *huzur ver-* deyimini “kalp huzuru, sürekli bir istikrar durumu” manaları ile deyim olarak değerlendirebiliriz.

köngli açıl- (<T. + T.) Ferahlamak, rahatlamak, sıkıntısı olmamak.

Yüsufnunğ köngli açılson, tép alıp şahrâqa çıktılar. (NF, 80/ 35-36)

“Yusuf’un ferahlaması ve rahatlaması için onu alıp şehir dışına çıktılar.”

Könğli açıl- deyimini metinde “keyiflenmek, rahata kavuşmak” manalarında kullanılmıştır. Açıl- eylemi, “kapalı iken açık duruma getirmek” gerçek manası dışında “ferahlamak, rahata kavuşmak” manasını vermiştir (Ata, 2014: 4). Açıl- sözcüğünün gönül ile beraber kullanımı “içinde huzur bulmak, rahata kavuşmak” manasında bir deyim meydana getirmiştir. *Könğli açıl-* deyimini Türkiye Türkçesinde de *gözü gönlü açıl-* “rahatlamak, keyiflenmek” manalarında kullanılmaktadır (Aksoy, 2020: 816). Bununla birlikte *gönül aç-* deyimini “keyif verici eylemlerle ruhsal sıkıntıyı hafifletmek” manasında Türkiye Türkçesinde yer almaktadır.

könğli karar qıl- (<Ar. + T.) Gönül dinlenmek, dirlik bulmak.

Her kēce men bu Medīne şehrini tezgīnūr-men. Andın sonġ könġlüm qarar qılur, yoq erse könġlüm hēç qarār qılmaz. (NF, 77/ 11)

“Her gece ben bu Medine şehrini dolaşıyorum. Ondan sonra gönlüm sükûnete kavuşur, yoksa gönlüm huzur bulmuyor.”

Karar/qarar, “sorun ya da iş hakkında değerlendirme sonucunda varılan kesin hüküm” manasında Arapça bir sözcüktür (TS, 2005: 1080). Nehcü'l Ferâdis'ten alınan yukarıdaki örnekte karar “dingin olma, sabır, tahammül” vb anlamları ifade ederek mecazlık kazanmıştır. Kelime kıl-/qıl- yardımcı eylemi ile yerleşik hale gelerek “rahatlık elde etmek, dinlenme sağlamak” manalarını elde etmiştir. Türkiye Türkçesinde *karar kıl-* deyimini yer almakta ancak deyim manası ile eserde aktarılan mana arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde *karar kıl-* deyimini “birden fazla deneme yaparak, aralarından birini seçmek” anlamı ile yer almaktadır. Deyime benzer olarak görebileceğimiz *huzur bul-* deyimini ise “psikolojik açıdan sakinlik elde etmek, dinlenme sağlamak” manasını verdiğinden *gönlü karar kıl-* deyimini ile mana yönünden benzerliğe sahiptir.

könğlinge qorquġ tüş- (<T. + T. + T.) İçine kuruntu girmek, korkmak.

‘Alīniġ könġlinge qorquġ tüşti taqı qađġurđı. (NF, 115/ 15)

“Hz. Ali’nin kalbine kuruntu girdi, üzüldü.”

Tehlike vb. bir durumda yaşanan yoğun kaygı ve üzüntü halini anlatan “korku” kavramı, *tüş-/düş-* fiili ile kalıplaşmıştır. Korku düşmesi gönle oluca “insanın içine bir yerlerden bir kötülük gelme korkusunun girmesi yani bu duygunun gönlünde kendine yer bulması” anlamını ifade etmiştir. “Korku” düşünsel ya da zihinsel bir anlam iken, somut bir nesne gibi gösterilerek benzerlik sağlanmış ve istiare yapılabilmektedir. Türkiye Türkçesinde (içine, kalbine) *korku düş-* deyimini “dehşete kapılmak, endişelenmek” manası ile yer almaktadır (TS, 2005: 1217).

Sonuç

Çalışmada, 14. yy. Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te kullanılan deyimlerden *könğül* sözcüğü ile oluşanlar belirlenmiş, deyimleri meydana getiren sözcüklerin kökenlerine yer verilmiş ve anlam bilimi (semantik) yönünden değerlendirilmiştir. Deyimi meydana getiren sözcüklerin sözlükteki ilk manaları belirtilmiş, yerleşik hâle gelme süresi sonunda kazanılan yeni mana gösterilmiştir. Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki kullanım durumlarına değinilmiştir.

AKIL TEMALI DEYİMLER	KALP/DUYGU TEMALI DEYİMLER
könğlünġde keç-	könğli hoş bol-
könğülke tüş-	könğli qatıġ bol-
könğlinge keç-	könğli üçün

köngli bar-	köngülke kir-
köngöldin keç-	könglinge (endişe) kir-
	könglini qarart-
	köngli hasta u bezmān bol-
	köngli tile-
	köngülde qarar qıl-
	könglünge qorquğ kir-
	könglünge keçür-
	köngül közini aç-
	köngöldin çıkar-
	köngülke orna-
	köngülke sığma-
	köngülü hasta bol-
	(könglinge) ârāmluq êndür-
	köngli açıl-
	köngli qarar qıl-
	könglinge qorquğ tüş-

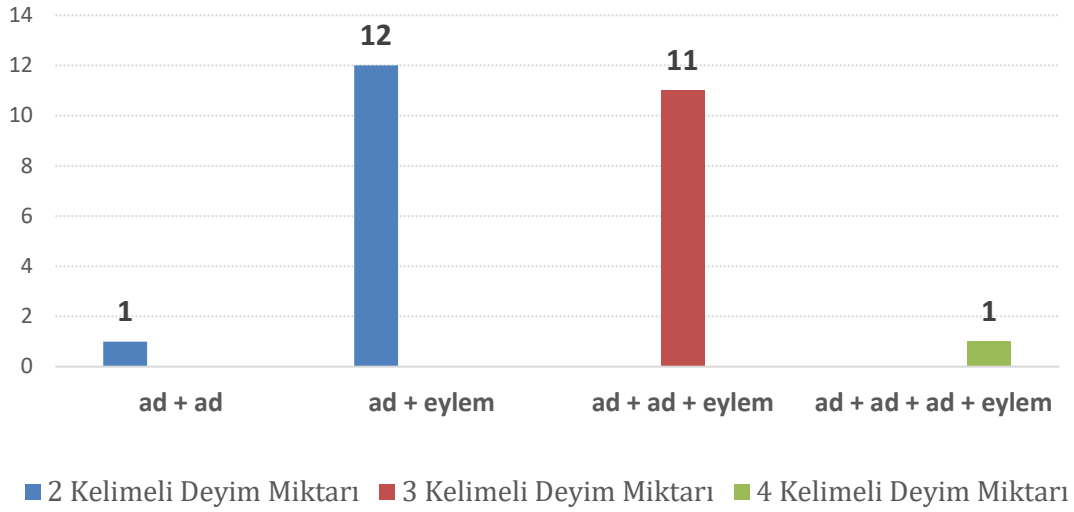
Tablo 1: Deyimlerin Anlam Açısından Bağlandığı Konular

Önce deymi oluşturan kelimelerin sözlükte yer alan ilk anlamları verilmiş, arkasından deyimleşme süreci sonucunda elde ettiği yeni anlam belirtilmiştir. Sözcüklerin mana ve köken açıklamalarında Sir Gerard Clauson'un derlediği etimolojik sözlük kaynak olarak kullanılmış, Suat Ünlü'ye ait "Harezmi Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü"nden yararlanılmıştır. Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki kullanımlarının sürüp sürmediğinin tespit edilmesi ve ifade ettikleri anlamın açıklanması sırasında Türk Dil Kurumu (TDK) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile TDK Türkçe Sözlük (TS)'ten faydalanılmıştır. Deyime biçim veren kelimelerin aldığı ekler açıklanarak, bu eklerin deyim oluşumundaki işlevi ve hatırlattığı düşünceler açısından deyimlere sağladığı katkı detaylandırılmıştır. Metinden belirlenen deyimler anlam bakımından incelenerek iki başlık olarak **Tablo 1**'de gösterilmiştir. Bu konu başlıkları, *köngül* kelimesinin Harezmi Dönemi eseri Nehcü'l-Ferâdis'te çoğunlukla hangi manada kullanıldığının tespitinde faydalı olmuştur. Eserde, *köngül* kelimesinin ağırlıklı olarak 'duygu, kalp, istek' gibi soyut kavramların ifadesinde kullanıldığı izlenmektedir.

Bu çalışmada Nehcü'l-Ferâdis adlı eserden *köngül* kelimesi ile kurulu 25 deyim belirlenmiştir. Bu deyimlerin 12'si ufak bazı ses farklılıkları ile Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam etmektedir. Bu deyimler "köngülde keç-, könglinge keç-, köngöldin keç-, köngli hoş bol-, köngülke kir-, könglini qarart-, köngli tile-, könglünge keçür-, köngöldin çıkar-, köngülke sığma-, köngli açıl-, (könglinge) qorquğ tüş- olarak Nehcü'l-Ferâdis'te kullanılmaktadır.

Belirlenen deyimlerin 24 adedi master durumundadır. Aralarında yardımcı fiil ile oluşturulanlar mecazi (metaforik) uygulama nedeniyle deyim grubunda incelenmiştir. Belirlenen deyimlerden bir tanesi "*isim + edat*" yapısında oluşturulmuştur.

Eserdeki deyimlerin Türkiye Türkçesinde bugünkü kullanım durumları, anlam ya da yapı bakımından geçirdiği değişiklikler, her deyim altında yapılan açıklamada belirtilmiştir. Saptanan deyimlerin 14 tanesi iki sözcük, 10 tanesi üç sözcük ve 1 tanesi 4 sözcük ile oluşturulmuştur. Bu kapsamda, belirlenen deyimlerin yapısal olarak kategorize edilmesi **Şekil 1**'de verilmiştir.

Şekil 1: Deyimlerin Yapısal Olarak Kategorize Edilmesi

Gönül, eski Türkçe metinlerde akıl, anlayış kavramları için de kullanılmış bir kelime olup insanın sadece manevî tarafını, duygularını ifade eden “kalp, yürek” anlamını karşılayan kelime değildir. Gönül mefhumu söz varlığımız içinde önemli bir yere sahiptir. Gerek eski Türkçe metinlerde gerekse günümüz Türkiye Türkçesinde çok sayıda deyim ve atasözünde gönül kelimesine rastlamak mümkündür.

Nehcü'l-Ferâdis'in *könğül* kelimesi ile oluşturulan deyimler yönüyle incelenmesi neticesinde *könğül* kelimesinin Türk dilinin eski metinlerinden itibaren kullanımda olduğu görülmüş, *könğül* kelimesi ile kurulu bir kısım deyimlerin ses bilgisi yönünden ufak farklılıklar olsa da on dördüncü yüzyıldan günümüze kadar korunduğu ve Türkiye Türkçesinde varlığını devam ettirdiği gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım (2020). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-2 Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkilap Kitapevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Aktan, Bilal (2017). *Nehcü'l-Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu -Kerderli Mahmud*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkök, Özlem (2023). *Nehcü'l-Ferâdis'te Deyimler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Arslan Erol, Hülya (2018). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Aysu (2014). *Nehcü'l-Feradis "Uştmahlarning Açuq Yolu-Cennetlerin Açık Yolu" Dizin-Sözlük / Mahmut b. Ali*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Demirci, Kerim (2021). *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Parlatır, İsmail (2007). *Atasözleri ve Deyimler II- Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sağol, Gülten (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük I*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şen, Serkan (2022). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, Semih ve Zülfikar, Hamza (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs =Uştmaqların Açığa Yolu= Cennetlerin Açık Yolu: I-II-III Metin-Tıpkı Basım/ Mahmut b. Ali. (Tıpkı Basım ve Çeviri Yazı: Janos Eckmann) (Ed. N. Yüce ve M. Canpolat)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokay, Yaşar (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türk, Vahit vd. (2019). *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, Suat (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, Suat (2012b). *Harezmi Altın Ordu Türkçesi*. Konya: Eğitim Yayınevi.